

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΠΑΠΙΚΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ
ΙΒΗΡΙΚΗ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
ἡ Μαρία ἢ Ἄλανη καὶ ὁ Γρηγόριος Πακουριανός

ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2021

ΠΑΠΙΚΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ
ΙΒΗΡΙΚΗ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
ἡ Μαρία ἢ Ἄλανη καὶ ὁ Γρηγόριος Πακουριανός

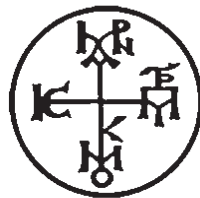

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΠΑΠΙΚΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ
ΙΒΗΡΙΚΗ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
ἡ Μαρία ἡ Ἄλανη καὶ ὁ Γρηγόριος Πακουριανός

Κομοτηνή 2021

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ δημοσίευση ἀποσπασμάτων καὶ φωτογραφιῶν χωρὶς τὴν ἔγγραφη ἄδεια τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς καὶ τοῦ συγγραφέα.

© Ἐκδόσεως Ἱερὰ Μητρόπολις Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς, Πλατεία
Αὐτοκράτορος Θεοδοσίου 7, 691 00 Κομοτηνή, τηλ.: 25310 22642.
Δημήτριος Κουντουράκης, Φιλελλήνων 4, 684 00 Σουφλί, τηλ. 25540 23412,
dimkountou@gmail.com

Σελιδοποίηση-Ἐκτύπωση-Βιβλιοδεσία:
Γραφικὲς Τέχνες «Μέλισσα»
570 21 Ἀσπροβάλτα Θεσσαλονίκης
Τηλ.: 23970 23313 - Fax: 23970 21754
E-mail: melissa@melissaprint.com

ISBN: 978-960-86909-5-0

Στή Δήμητρα,
τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου ταξίδιον...

Στὸν Θέμη καὶ τὴ Μαγδαληνὴ
ποὺ τώρα ἀνοίγουν τὰ φτερά τους...

Στὸν Ἀντώνη καὶ τὸν Νεκτάριο-Ἀπόστολο
ποὺ ὁμορφαίνουν τὸν κόσμο ἀπλὰ καὶ μόνο γιατί ὑπάρχουν μέσα σ'
αὐτόν...

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος τοῦ Μητροπολίτου Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς	9
Πρόλογος τοῦ Συγγραφέα	11
Βραχυγραφίες	15
Πηγές καὶ Βιβλιογραφία	17
Εἰσαγωγή	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΛΗΝΟ ΡΟΔΟΠΗΣ

α. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα	63
β. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθολικοῦ καὶ ἡ χρονολόγησή του	64
γ. Τὸ δάπεδο τοῦ καθολικοῦ καὶ ἡ χρονολόγησή του	77
δ. Τὰ δύο στρώματα τοιχογραφιῶν καὶ ἡ χρονολόγησή τους	100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ἡ κτητορικὴ τοιχογραφία τοῦ καθολικοῦ τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος στον Λήνο Ροδοπῆς

α. Ἡ κτητορικὴ τοιχογραφία τῆς λιτῆς καὶ ἡ χρονολόγησή της	119
β. Τὰ διακριτικὰ τῆς βασιλικῆς ιδιότητος στὴν τοιχογραφία τοῦ Ληνοῦ	150

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ἡ κτητορικὴ τοιχογραφία τοῦ μοναστηριακοῦ συγκρο- τήματος στὸν Λήνο καὶ ἡ Μαρία Ἀλάνη-Βοτανειάτη

Ἡ σχέση τῆς τοιχογραφίας μὲ τὴ Μαρία Ἀλάνη-Βοτανειάτη	173
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΟ ΔΑΧΤΥΛΙΔΙ-ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΙΝΑΣ

Τὸ δαχτυλίδι-σφραγίδα τῆς Μαρίας Βοτανειατίνας.....201

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΛΑΝΗΣ

Ἡ ζωὴ τῆς Μαρίας τῆς Ἀλανῆς 221

α. Ἀπὸ τὴ γέννησὴ τῆς (1052) μέχρι τὴ βασιλεία
τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078-1081) 221

β. Ἡ Μαρία Ἀλανὴ στὴν ἐπανάσταση τῶν Κομνηνῶν (1081).....249

γ. Περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ
μέχρι τὴν ἔνδυσση τοῦ μοναχικοῦ σχήματος (1081-1086) 286

δ. Ἡ Μαρία Ἀλανὴ μοναχὴ (1086 καὶ ἐξῆς).....297

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΜΑΡΙΑ ΑΛΑΝΗ, ΤΟ ΠΑΠΙΚΙΟΝ, ΟΙ ΠΑΚΟΥΡΙΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΜΟΝΗ
ΣΤΟΝ ΛΗΝΟ

α. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ
(ἀ' μισὸ 11^{ου} αἰώνα - 1086) 319

β. Ἡ σχέση τῆς Μαρίας Ἀλανῆς μετὰ τὸ Παπίκιον, τοὺς Πακουριανοὺς
καὶ τὴ Μονὴ στὸν Ληνὸ 327

γ. Ἡ Μαρία Ἀλανή, ὁ Ἰωάννης Πετριτζης καὶ οἱ ὑποψήφιεσ μοναχῆς
τῆς Πετριτζονίτισσας.....385

δ. «Ὁ τάφος τῆς Μαρίας Βοτανειατίνας».....400

Συμπεράσματα.....439

Εὐρετήρια 445

Summary.....467

ΣΧΕΔΙΑ – ΕΙΚΟΝΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ

A. Σχέδια 474

B. Εἰκόνες 479

Γ. Χάρτες 554

Προέλευση Σχεδίων - Εἰκόνων - Χαρτῶν.....556

Πρόλογος τοῦ Μητροπολίτου Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς

Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει θέσει ὡς ἓναν ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς ποιμαντικῆς τῆς διακονίας τὴν προβολὴ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ροδόπη καὶ στὴν εὐρύτερη θρακικὴ τῆς περιφέρεια. Ἐπιχειρεῖ νὰ προβάλλει τὸν πολιτισμό, τὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα, ποὺ καλλιέργησαν οἱ πατέρες μας ἀπὸ τὴν ἔνδοξη ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου ἕως καὶ σήμερα, μὲ τὴν ἔκδοση ἐπιστημονικῶν μελετῶν, οἱ ὁποῖες τεκμηριώνουν τὴν χριστιανικὴ πολιτιστικὴ παρουσία στὴν περιοχὴ μας.

Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἱερὰ Μητρόπολις θεωρεῖ τὴν πολιτιστικὴ αὐτὴ δραστηριότητα ὡς μία ἀπὸ τὶς κύριες πτυχὲς τῆς ποιμαντικῆς τῆς διακονίας καὶ ταυτοχρόνως, παρὰ τὶς ποικίλες δυσκολίες, ἀναδεικνύει τὸ ἔμπρακτο ἐνδιαφέρον τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν διάσωση τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ τόπου μας, γιὰ τὴν διάσωση τῆς ἱστορικῆς μνήμης καὶ τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας τοῦ πιστοῦ λαοῦ μας.

Μὲ τὴν ἔκδοση τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης τοῦ ἀρχαιολόγου κυρίου Δημητρίου Κουντουράκη, ἡ ὁποία κατετέθη ὡς κύρια διπλωματικὴ ἐργασία ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ κυρίου Γεωργίου Χρ. Τσιγάρρα, Ἀναπληρωτῆ Καθηγητῆ τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης καὶ στενοῦ συνεργάτη τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διπλώματος στὸ Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν, τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ στὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας, θεωροῦμε ὅτι προβάλλεται ἡ πλούσια μοναστικὴ παράδοση τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίας καὶ ταυτοχρόνως ἀναδεικνύονται οἱ στενὲς σχέσεις τῆς περιοχῆς τῆς Ροδόπης μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν πρωτεύουσα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ σπουδαῖο αὐτὸ μοναστικὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ Παπίκιον Ὄρος ἀποτελοῦσε ἀπὸ τὸν 11^ο ἕως τὸν 14^ο αἰῶνα ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μοναστικὰ κέντρα τοῦ Βυζαντίου, ὅπως μαρτυροῦν οἱ φιλολογικὲς πηγὲς καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, τὰ ὁποῖα τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἔφεραν στὸ φῶς οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι. Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἐπιβεβαίωσε τὶς ἀναφορὲς τῶν συγγραφέων, ὅπως τοῦ Ζωναρά, τοῦ Νικήτα Χωιάτη, τοῦ Κίναμου καὶ τοῦ Ἁγίου Θεοφάνη, προηγουμένου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου καὶ ἀργότερα Μητροπολίτου Περιθεωρίου, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται στὴν μοναστικὴ αὐτὴ πολιτεία, τὸ Ἱερὸν Ὄρος τῆς Ροδόπης, καὶ ὁμιλοῦν γιὰ ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ μονῶν, σεμνείων καὶ φροντιστηρίων.

Είναι γνωστό επίσης ότι οι μοναχοί του Παπικίου Όρους διατηρούσαν σχέσεις με τις μονές του Αγίου Όρους και φαίνεται να είχαν ίδια ή παρόμοια διοικητικά πρότυπα. Με την μοναστική κοινότητα συνεδέθησαν προσωπικότητες της Όρθοδόξου Εκκλησίας, όπως ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμᾶς, ο οποίος τὸν χειμῶνα τοῦ 1316/17, μεταβαίνοντας στὸ Ἅγιον Όρος, παρέμεινε στὸ Παπίκιον, ὅπου διεξήγαγε θεολογικὸ διάλογο μετὰ ομάδες αἰρετικῶν. Ἐπίσης ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Καυσοκαλύβης, σύμφωνα με τὸν βιογράφο του, τὸν Ἅγιο Θεοφάνη Περιθεωρίου, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκαταβίωσή του στὸ Ἅγιον Όρος, παρέμεινε στὸ Παπίκιον.

Ἡ ἐργασία τοῦ κυρίου Δημητρίου Κουντουράκη ἐπιβεβαιώνει μετὰ διεπιστημονικὴ τεκμηρίωση αὐτὲς τὶς πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς σχέσεις τῶν μονῶν τοῦ Παπικίου τόσο μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσο καὶ μετὰ τὰ ἀθωνικὰ μοναστήρια. Στὴ μονογραφία αὐτὴ φωτίζονται ἄγνωστες πτυχὲς τῆς ἱστορίας τῶν μονῶν τοῦ Παπικίου καὶ ἰδιαίτερος τῆς Μονῆς στὸν Ἀηνό, ἡ ὁποία ἦταν μετόχιο τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτζοντίσσης, ἀναλύεται διεξοδικὰ ἡ δραστηριότητα τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ, ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς, στὸ Παπίκιον Όρος ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ μας, καὶ ἐπίσης ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς ἰβηρικῆς καταγωγῆς Μαρίας Ἀλανῆς, συζύγου τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαὴλ Δούκα καὶ Νικηφόρου Βοτανειάτη, καὶ τοῦ γιοῦ τῆς Κωνσταντίνου μετὰ τὴν Μονὴ στὸν Ἀηνό.

Εὐχόμεστε στὸν κύριο Δημήτριο Κουντουράκη νὰ συνεχίσει μετὰ τὸν ἴδιο ζῆλο καὶ ἐνθουσιασμό τὶς ἐρευνές του γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς τῆς Ροδόπης ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς Θράκης, ὥστε νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὸ χριστιανικὸ παρελθὸν τῆς περιοχῆς μας.

Μετ' εὐχῶν ὁ εὐλογιῶν

Γ^{ος} Μωρανεῖος Θεοφωστῆς Παναγιώτης

Είκ. 4. Παπίκιον ὄρος, καθολικὸ Μονῆς Ληνοῦ. Ἡ μαρμάρινη κορωνίδα τοῦ τρούλλου.

Είκ. 5. Παπίκιον ὄρος, καθολικὸ Μονῆς Ληνοῦ. Πεντάμορφον κυρίως ναοῦ.

Είκ. 8. Διδυμότειχο. Βυζαντινὸ Μουσείο. Σπάραγμα εὐαγγελιστοῦ Μάρκου (BA σφαιρικό τρίγωνο τρούλου Μονῆς Ληνοῦ).

Είκ. 9. Διδυμότειχο. Βυζαντινὸ Μουσείο. Σπάραγμα ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου (NA σφαιρικό τρίγωνο τρούλου Μονῆς Ληνοῦ).

Στὴν παροῦσα μονογραφία παρουσιάζεται ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Παπίκιον ὄρος καὶ ἀνιχνεύεται ἡ παρουσία μελῶν τῆς ἰβηρικῆς ἀριστοκρατίας τοῦ Βυζαντίου. Ἐξετάζονται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, τὸ δάπεδο, οἱ τοιχογραφίες καὶ ἡ περίφημη κτητορικὴ παράσταση, καὶ τεκμηριώνεται ἡ ταύτιση τῶν προσώπων τῆς μετὰ τὴν αὐτοκράτειρα Μαρία Ἀλανή καὶ τὸν γιό τῆς Κωνσταντῖνο Δούκα. Ἐπιπλέον, ἀναλύονται τὰ δεδομένα γιὰ τὸ δαχτυλίδι τῆς Μαρίας Ἀλανῆς-Βοτανειατίνας καὶ ἀναδεικνύονται μέσα ἀπὸ τίς πηγές ἡ πολυτάραχη ζωὴ τῆς καὶ οἱ σχέσεις τῆς μετὰ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ, τὸ Παπίκιον καὶ τοὺς Πακουριανούς. Τέλος, ἐπιχειρεῖται μίαν νέα ὑπόθεση γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ ἦταν θαμμένο στὸν τάφο, ὅπου βρέθηκε τὸ δαχτυλίδι τῆς.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη ἀποκαλύπτει ἄγνωστες πτυχές ὄχι μόνο τῆς ἱστορίας τοῦ Παπικίου, ἀλλὰ καὶ γενικὰ τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὅπως καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ μοναχισμοῦ, καὶ ταυτόχρονα ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ εἰδικότερα τῆς Θράκης καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ταυτίζονται καὶ ἐτυμολογοῦνται γνωστὰ βυζαντινὰ τοπωνύμια καὶ διερευνῶνται πτυχές τοῦ κανονικοῦ δικαίου.

Πρόκειται γιὰ ἓνα συναρπαστικὸ ταξίδι στὸν χρόνο, στὴν ἱστορία τῆς Θράκης τῆς περιόδου τῶν Κομνηνῶν καὶ ἓνα ἀναβάπτισμα στὴν πνευματικὴ παράδοσή τῆς: αὐτὴν ποὺ χάρισε στὴν Ἐκκλησίαν τὸ δικό της Ἅγιον Ὄρος, τὸ Παπίκιον.